

ЛІТЕРАТУРНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ТЕКСТОЛОГІЯ

Кучеренко І.І.

*завідувач науково-дослідним сектором,
Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»*

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ ШОЛОМ-АЛЕЙХЕМА (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

В даний час, коли Україна стала незалежною державою, коли з українською культурою відроджуються національні культури інших народів, які живуть на Україні, ім'я Шолом-Алейхема особливо пошановане.

Творчість єврейського письменника не можливо відірвати від скарбів, накопичених у народній і літературній творчості єврейського народу, але він охоче черпав барви і з джерел російської та української літератур та народного фольклору для розкриття у творах образів своїх героїв. Скільки українських прислів'їв та приказок вкладав Шолом-Алейхем в їх уста! «Ще не впіймав, а вже скубе», «Як пшоно, то й дурень каші наваре», «Не було в Микити грошей і не буде» і т.д. [5, с. 87].

Шолом-Алейхем, при всій своїй простоті та, здавалося б, не складними для читання, творами і до цього часу залишається загадкою для критиків. Головним було те, що його не можливо було ні з ким порівняти. Він був унікалом як у єврейській, так і у світовій літературі. На формування громадської позиції митця вплинула зустріч його із популярними на той час прозаїками – Яковом Дінезоном (1856-1919) та Мордехаем Спектром (1858-1925). Особливо великий слід у творчості письменника залишив єврейський письменник Менделе Мохер Сфорим. Більше того, Шолом називав Менделе своїм учителем, а себе – його «онуком» [6, с. 45]. І це все наклало відбиток на його літературну діяльність.

Автобіографічна повість «З ярмарку» приводить нас до витоків творчості письменника. У ній ми знаходимо ідеї, теми і сюжети багатьох

його творів. Тут також розкривається і образ самого Соломона в дитинстві і в юності, показано формування особистості майбутнього народного письменника. У повісті розкривається широка картина єврейського життя 60-80-х років минулого століття, народні страждання, які спонукали Шолом-Алейхема до письменницького подвигу. Письменник розповідає про розорення народних мас і про їх прагнення до щастя і світла. Історія поневірянь молодого Шолома в пошуках місця в житті далеко переростає рамки автобіографії. Перед ним постають питання: «Що робити?», «Як знайти свій життєвий шлях?» [2].

Шолом-Алейхем був товаришем кожного, хто був ображеним та пригнобленим. Ніхто так не був потрібен у той час, як він. Це були тяжкі часи для російського єврейства. Початок формуванню «смуги осілості» поклав у 1791 році указ Катерини II, виданий у відповідь на скарги московського і смоленського купецтва, яке боялося конкуренції з боку євреїв, що дісталися Росії після першого переділу Польщі в 1772 році. Цей указ обмежував особливим списком місцевості, в які євреям дозволялося записуватися в стани. У 1804 році список місць осілості був закріплений у «Положенні про пристрій євреїв», в основу якого лягла «Думка про відрази в Білорусії недоліку хлібного та приборкання корисних промислів євреїв, про їх перетворення і інше...» 1800 року сенатора і поета Гавриїла Державіна. Сам термін («риси постійного проживання євреїв») вперше з'явився в 1835 році в «Положенні про євреїв» Миколи I. Потім з виходом «Тимчасових правил для євреїв» 1882 року, над якими після вбивства Олександра II працювала урядова комісія на чолі з обер-прокурором Священного синоду Костянтином Побєдоносцевим, зона проживання і сфери діяльності, дозволені євреям, були остаточно встановлені і регламентовані. («Смуга осілості» була скасована після Лютневої революції Тимчасовим урядом) [4, с. 22]. І саме у такий час прозвучали слова, які стали невід'ємними від імені Шолом-Алейхема, слова, якими він закінчує своє оповідання «Місто маленьких людей»: «Ви знаєте, що автор цього оповідання по натурі не меланхолік і воліє бачити замість трагічних історій смішні... Автор прощається з вами, добродушно сміючись, і бажає вам, щоб євреї і всі люди на землі більше сміялися, ніж плакали. Сміятися корисно. Лікарі радять сміятися...» Ці слова були його девізом, його декларацією.

Зберігся лист письменника до його товариша Заблудовського, який збирався у робочу поїздку в Білорусію. Шолом-Алейхем просить вислати

йому деякі матеріали у яких повинні бути «типи, зустрічі, події, любовні історії, весілля, розлучення, віщі сни, банкрутства, свята, навіть, спаси Бог, похорони – одним словом, усе, що побачите і почуєте в дорозі, в готелі, де захочете. Одне хочу підкреслити: ніякого свого домислу, тільки факти і факти. Життя багате фактам і повне курйозів. Є також у ньому багато горя і сліз, але і вони у мене примусять людей сміятися. Сміятися! Сміятися! Лікарі радять сміятися!» [1, с. 72]. Ніхто не був потрібен в той час літературі так, як Шолом-Алейхем. Перші твори його з'явилися у 1883 році. Уже ніхто не сумнівався, що Шолом стане письменником, але на якій мові йому писати? Виниклий в Центральній і Східній Європі в X-XIV століттях на основі середньонімецького діалекту, з широкими запозиченнями з староєврейської і арамейської, а також з романських і слов'янських мов, їдиш в очах (вірніше – вухах) освіченої єврейської інтелігенції являв собою жахливу мовну суміш. Його називали «мовою кухарок і прислуг», «жаргоном». Однак при цьому всі євреї – і темні, і освічені – в побуті говорили тільки на їдиші. Говорили-то, власне, тільки по-єврейські, але що можна писати по-єврейські – ніхто не припускав. «Жаргон» – читиво для жінок, бабська втіха. Чоловік соромився і в руки брати єврейську книгу: люди скажуть – невіглас» [6, с. 30]. У сім'ї Шолом-Алейхема говорили теж на їдиш. Зневага до цієї мови походила і ззовні і з середини – з неї кепкували і єврейські інтелектуали, й не євреї всіх класів. Натомість іврит вважався синонімом єврейської реальності. Він був не лише мовою писань, літургії і щоденних молитов, а й єдиною мовою серйозного життя, що зводилося до науки. Іврит трохи розуміли всі, хто мав молитовники, навіть жінки. Те що Шолом-Алейхем вибрав їдиш, найбільше засмутило його батька, який сподівався, що син писатиме лише івритом. Пізніше письменник напише: «Наш жаргон більш придатний для сатири (для гострослів'я), ніж будь-який інший, і відбувається це завдяки техніці мови: то несподіваний оборот, то якийсь маленький штрих – і ось уже фраза зазвучала сатирично і викликає мимоволі посмішку у читачів, а якщо ще вдається наслідувати промови кожного окремо, – що й говорити? Адже майже кожен єврей говорить своєю власною мовою, з притаманною йому жестикуляцією, в розмові ворушить руками, ногами, плечима (а який єврей може під час бесіди не розмахувати відчайдушно руками і не розгойдуватися всім тулубом?)» [1, с. 45].

В середині 1870-х – література на їдиш тільки-тільки зароджувалася: її основоположник Менделе Мойхер-Сфорім («Менделе-Книгоноша» – псевдонім Соломона Мойсейовича Абрамовича (Шолема-Янкева Бройде); 1836-1917) свою першу повість «Маленький чоловічок» опублікував у 1864-му, і цей рік вважається початком єврейської літератури. Повість була надрукована в альманасі «для простолюду» «Койл а-Мевасер», що в перекладі на їдиш означає «Глас провозглашающий» – заснованому в 1862 році, як додаток до серйозної газети «Хамейліц», в перекладі – «Захисник». Вона виходила спочатку в Одесі, потім у Петербурзі з 1860-го по 1904 рік. Її видавав журналіст Олександр Цедербаум (1816-1893).

Наприкінці 1880-х років Шолом-Алейхем намагався створити мережу сучасної їдишської літератури. Він спонукав киянина Еліазара Шульмана (1837-1904) написати історію літератури на їдиші. Перша частина її вийшла у випуску *Yidishe folks-bibliotek* за 1889 рік [7, с. 12].

Боротьба письменника за мораль єврейської літератури та її захист виражалася не тільки його творами, але і публіцистичними нападами на таких бульварних письменників, як Шомер. Це Нахум Меїр Шайкевич (1849-1905), чії книжки мали сотні тисяч читачів та рекламувалися як «напрочуд цікаві романи». Його твори були стилістично бідними, але повними різних інтриг та пригод. Писалися вони легко та швидко. Евреї, із «смуги осілості», не знали, що література може бути іншою: іронічною, гострою і нарешті – розумною. І Шолом-Алейхем дав бій Шомеру. У 1888 році він, перебуваючи у Бердичеві, надрукував памфлет під назвою «Суд над Шомером, чи Суд присяжних над усіма романами Шомера, застенографовано Шолом-Алейхемом».

Деякі критики по-різному відносилися до творів Шолома. Мойсей Литвак (1875-1937), головний редактор московської газети «Deremes» («Правда»), центрального органу єврейських комуністів, як і багато інших єврейських інтелектуалів, ще в дореволюційні роки, будучи сіоністом-соціалістом і літературним критиком газети «Київська думка», вважав Шолом-Алейхема недостатньо серйозним автором і віддавав перевагу іншому письменникові, Іцхока-Лейбушу Перецу, у творчості якого марксистські критики бачили початок сучасної прогресивної єврейської літератури. На думку Літвакова, у Шолом-Алейхема замість «світогляду» було «світосприйняття», тому його твори можна було трактувати як завгодно, що і робили ідеологи різних напрямків. Мойсей

Рафес (1883-1942), лідер Бунду, який пізніше став функціонером, підкреслював у 1917 році, що «Шолом-Алейхем – ще не належить до культури робітничого класу». Навряд чи хто-небудь з бундовських теоретиків в ті роки розглядав можливість «перетворення їдишу в сакральну мову з Шолом-Алейхемом у ролі Пушкіна» [4, с. 17].

У важкі часи формувалася громадська позиція митця. Але він наперекір долі писав свої твори, використовуючи єврейський гумор, роздивляючись смішне у трагічному.

У творах Шолом-Алейхема завжди пульсує життя, герої простодушні і часом наївні, яскраві і зримі. З власних спостережень життя Переяславської провінції, інших міст і містечок, де довелося побувати письменнику, змальовував він живі образи. Насамперед письменника хвилювало питання взаєморозуміння. Бо без нього люди ніколи не вирішать усі наболілі питання людського світу: «Не хватає того, чого не хватає кругом і завжди у кожному людському товаристві: уваги, єдності і спокою. Щоб один сказав, а інший не говорив протилежне, щоб кожен не величав себе і не принижував іншого» [1, с. 27].

У своїх творах і листах Шолом-Алейхем наказував людям бути щирими: «Ти зобов'язаний бути щирою людиною, щоб твоя совість завжди була чиста, кришталево чиста!» Бо щирість – запорука успіху у здоровому товаристві. Письменник висміював здирництво, як непомірне зло: – «Беруть, уявіть собі, у нас всі, аж до самого імператора. І навіть імператор, своєю власною персоною, як буде вам відомо, теж бере, якщо йому дають...» [1, с. 56]. Як ми знаємо і в даний час проблема корупції в Україні дуже актуальна.

Підкреслюючи релігійність нації митець писав: «Щоб бути народним письменником, потрібно бути талановитим письменником, патріотом і товаришем людей, потрібно любити народ, у якого – гідно зустріти суботу – це межа мрій. Всю неділю люди готові трудитися, працювати до сьомого поту, не їсти, не пити, гризти землю, почорніти від турбот – тільки б відмити суботу» [6, с. 17].

Важливим принципом реалістичної програми Шолом-Алейхема було прагнення письменника показати народним масам їх творчі можливості, пробудити їх творче самопізнання. Він хотів створити широку аудиторію читачів із народної маси.

«Я пишу свої романи для широкої аудиторії – писав Шолом-Алейхем в «Листі до друга». – Якщо пишеш для народу і говориш з ним на його мові, потрібно зображувати такі картини і показувати такі особистості, які народ добре знає, тобто герої повинні бути взяті із сфери його життя, стало бути, із середовища самого народу. А той, хто знає наш народ, тому відомо, що серед широких мас герої зустрічаються набагато частіше, чим у нашого високого класу. Народ повинен знати, які сили приховані в ньому. Які коштовності валяються у нього і пропадають задарма» [2].

Талант єврейського письменника – багатогранний. Він прозаїк і поет, критик і драматург, публіцист. У всіх своїх творах, повістях, оповіданнях та п'єсах письменник відображав тяжке життя простих євреїв, так як і їхні радості. Його творчість глибоко інтернаціональна, тому що «маленькі люди» живуть у всіх країнах – і їх більшість.

Творчий доробок письменника підняв єврейську літературу на рівень світової. Громадською позицією і своїми творами Шолом-Алейхем продовжував нелегку боротьбу за існування єврейської мови і культури. Письменник став активним пропагандистом національних ідей, поборником мови їдиш, культури, освіти. Історія красномовно довела, що ми не можемо і не маємо права відмовлятися від досвіду, накопиченого історією попередніх поколінь, а, навпаки, повинні використовувати все те корисне, що сприяє відновленню повноцінної національної української та єврейської культур і всіх національностей, які проживають на теренах України.

Список використаних джерел:

1. Аронов Г. Єгупець // Альманах. – № 23. Дух і Літера, 2014. – 391 с.
2. Велєдницький А.В. Класик єврейської літератури / А.В. Велєдницький // Колективіст Переяславщини. – 14 лютого 1939.
3. Гехтман Ц.М. Євреї Переяславщини / Ц.М. Гехтман – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 183 с.
4. Ейстрах Г.Д. Культура мовою їдиш. Україна, перша половина ХХ ст. / Г.Д. Ейстрах – Дух і Літера., 2016. – 316 с.
5. Лизен А.Д. Наш Шолом-Алейхем / А.Д. Лизен // Шофан. – 1996. – № 3. – 178 с.
6. Малиевский А.К. А может быть он знает / А.К. Малиевский // Еврейский мир. – 1995. – № 41. – 59 с.

7. Наєждін М.Я. Шолом-Алейхем «Тот самый Рабинович» / М.Я. Наєждін – М., 2009. – 191 с.